

A népek összefogásának példája

*Köpeczi Béla akadémikussal
beszélget Deregán Gábor*

Két éve is van annak, hogy egy beszélgetés során elmondotta, tervezi, megírja Rákóczi bujdosásainak a krónikáját. Megírta-e? — kérdezem Köpeczi Béla akadémikustól, a fejedelem életének és a Rákóczi-szabadságharc történetének nemzetközileg is ismert kutatójától.

● Nem, nem írtam meg — válaszolja —, mert egy ilyen szintézishez hosszabb előkészületre van szükség. Inkább csak előmunkákat végeztem e tárgyban s ezek közül a legfontosabb a Rákóczi-művek közzététele. Ez ideig megjelent az Emlékiratok, valamint a Politikai és erkölcsi végrendelet szövegkritikai kiadása. Mások dolgoznak a bujdosásban írt egyéb műveinek, így R. Várkonyi Ágnes a Vallomások, Hopp Lajos Rákóczi vallásos elmékedéseinek, imáinak a megjelentetésén. Nélkülözhetetlenek ezek az előmunkálatok, mert a fejedelem bujdosásainak megítélésében alapvető, hogy pontosan tudjuk: miként látta tevékenységét Rákóczi maga, s ha tevékenységét említem, akkor nemcsak politikai elképzeléseire, cselekedeteire, hanem életére, magánéletére is gondolok. Azt hiszem, hogy ebből a szempontból a múltbéli kutatás nem volt eléggé alapos, nem ismerte el ennek az irodalmi munkásságnak a jelentőségét.

Nos, tehát ez az előkészületek egyik ága. A másik: Rákóczi bujdosásában végzett diplomáciai tevékenységének részletes felderítése. Ez a diplomácia Szekfű A száműzött Rákócziában egy szerencsétlen, elszigetelt trónkövetelő kapkodásaként mutattatik be, minden eredmény nélküli emigráns képzelgésnek. E tevékenység megismerésének egyik forrása az a kis kötet, amely Rákóczi és D'Andrezel márki, konstantinápolyi francia követ levelezését tartalmazza, s amelyet a vajaiak adtak ki. Minden elismerés érte nekik. Az 1725—1727 között keltezett levelezésből világosan kitűnik, hogy milyen kapcsolatokkal rendelkezett — s rendelkezett! — ebben az időszakban a fejedelem, és mennyire tudott egyáltalán részt venni — tudott! — a távoli Rodostóból az európai diplomáciában. Lett légyen szó a perzsa-kérdés megítéléséről, az oszmán birodalom területén élő ügynevezett latin keresztények, azaz római katolikusok sorsáról, helyzetük javításáról, s számos más kérdésről. Rákóczi a francia, az orosz, és a török diplomácia tanácsadója volt. Mindezen közben nem tévesztette szem elől, hogy fő célja, feladata a magyar szabadságharc újbóli kirobbantása. Szándékának komolyságát, szilárdságát, tevékenységének sokoldalúságát — a levelezés is bizonyítja — azt hiszem, nem lehet kétségbevonni; az más kérdés, hogy a körülmények kedveztek-e neki.

Nem tudom, Professzor úr, hogy a kutatás kellően választ adott-e arra a kérdésre: mi indította Rákóczit a szultán meghívásának elfogadására?

● Kevésbé ismert, valóban, a pontos ok. Spanyolország biztatásának döntő szerepe volt abban, hogy a fejedelem a szultán meghívását elfogadta. Spanyolország háborút akart indítani Ausztria ellen, az olaszországi birtokok visszaszerzéséért, és ebbe az akciójába kívánta bevonni Rákóczit, mint közvetítőt a Portánál. Tehát mintegy Rákóczi lett volna az, aki a spanyoltörök szövetséget, vagy mondjuk inkább úgy, hogy kapcsolatot létrehozta. Olyannyira komoly volt ez az elképzelés, hogy a spanyol udvar külön követet küldött Rákóczi mellé, Törökországba. Az ügy természetesen kipattant, a császár tiltakozott, a Vatikán szót emelt, a kora-

beli sajtó hosszan, részletesen taglalta az esetet és állást foglalt a politikai érdekek szerint. Alberoni bíborost, a vállalkozás kiötlőjét — amikor az itáliai hadjárat elbukott —, a spanyol udvar menesztési kényszerült, a pápa pedig pert kezdeményezett ellene. A per anyagából — amelyet a vatikáni könyvtár őriz — kiderül, hogy az egyik vádpont: a spanyol udvar Rákóczi útján lépett kapcsolatba a — pogányokkal! Botránykó!

Mindinkább erősödik bennem, hogy a készülő szintézis nemcsak fordulatos történelem, hanem izgalmas mai regénynek is megtenné. Mindemellett: Rákóczi bujdosásainak krónikája valójában Rákóczi diplomáciájának krónikája?

● Tulajdonképpen még két olyan mozzanat van e témakörben, amellyel külön kell foglalkozni. Az egyik: a szatmári béke körüli diplomácia, azaz: Rákóczi miért nem fogadta el a békét? Erről sokan írtak, de még mindig van elemzésre méltó forrás. Elsősorban az orosz—magyar—lengyel kapcsolatok dokumentumaira gondolok. Részben még megválaszolásra vár az is, hogy mit tett Rákóczi Nyugaton az utrechti béke előtt, s hogy végülis miért nem sikerült a szabadságharcot az általános békekötésbe belefoglalni, hiszen a szándéka végsősoron ez volt. Rákóczi élete utolsó éveinek a diplomáciája a másik mozzanat, amit még tovább kell kutatni. Rákóczi ekkor újból be akar kapcsolódni az európai diplomáciába, emlékiratot intéz 1733-ban a francia udvarhoz a szabadságharc újraindítására vonatkozó terveiről. Ezt a mozzanatot is az európai diplomáciai összefüggésekben, a lengyel örökösödési kérdés és az újabb török háború szempontjából kell vizsgálni. Nos, majd e vizsgálatok után lehet ítéletet mondani arról — ha a történetírónak egyáltalán feladata az ítéletmondás —, hogy vajon tényleg hiábavaló volt-e a huszon-egynéhány esztendő, amelyet Rákóczi emigrációban töltött? Ezek után kell megválaszolni Szekfű tételét is, hogy tudniillik mindaz, amit Rákóczi csinált, távol volt a valóságos európai folyamatoktól.

Múlt korok történetírói erre az „ítéletmondásra” — minden jó szándékok ellenére — aligha törekedhettek...

● Rákóczi bujdosásaival kétségtelen, többször is foglalkozott a magyar történetírás. Thaly Kálmán egyik nagy érdeme például, hogy összegyűjtött bizonyos dokumentumokat. Ő adta ki César de Saussure-nek, Rákóczi rodostói udvari emberének törökországi leveleit — ő is írt leveleket, miként Mikes Kelemen, tudtak is egymásról —, amelyekben bemutatja a fejedelem életének utolsó éveit; ő készítette elő a hamvak hazahozatalát és némiképp értékelte is, a maga dzsentris, nemesi, kurucos szemléletével, a dokumentumokat és a folyamatokat. A századforduló, századelő neves történetírója, Márki Sándor összefoglalta Rákóczi eme életrészével kapcsolatos ismereteket; a függetlenségi gondolat mellett kiállva, egy kicsit a kegyelenség jegyében, egy kicsit romantikusan is — de mindenképpen racionalistábban, mint Thaly. Ezzel a romantikus bujdosó képpel szállt szembe Szekfű Gyula 1913-ban megjelent A száműzött Rákóczi című könyvében. Szekfű az Osztrák—Magyar Monarchia fenntartásának szűkségéből indult ki, következképpen Rákóczit ezen az alapon ítélte meg. A Rákóczi-képviselte függetlenségi gondolatát nemcsak hogy elavultnak, hanem veszélyesnek is tartotta, a magyarság sorsa szempontjából. Lám, a történetírók politikai előrelátása sem megbízható, hiszen 1913-ban már nyilvánvaló volt, hogy szét fog esni a Monarchia. Jogos lehet a kérdés: milyen realpolitikus volt az, aki Rákóczit azért ítélte el, mert nem volt realpolitikus? Foglalkoztak tehát a történetírók a fejedelem bujdosásaival, de érdekes módon később még a Szekfűvel vitatkoztak sem — pedig sokan voltak — írtak meg egy új bujdosás-történetet. Szekfű maga egyébként módosította Rákóczi-képét: ahogy a német, a hitlerista terjeszkedés egyre veszélyesebb méreteket öltött, maga is mindinkább a függetlenségi vonásokat állította előtérbe a történetírásában.

A most kirajzolódó Rákóczi-kép alapvetően változtat-e a tudományos köztudat Rákóczi-képén?

● A tudományos köztudatban mindenekelőtt a szatmári béke megítélése alakít ki ha tesszük — „pártokat”. Vannak kutatók, akik a szatmári béke — és az 1867-es kiegyezést — tartják a magyar történelem folyamatában olyan csomópontnak, amely jó irányba befolyásolta a fejlődést. Véleményem szerint ezeknek a kiegyezéseknek a pozitív mozzanatait nem lehet vitatni, viszonylag békés időszakok, bizonyos gazdasági fellendülés következett utánuk; ezekkel a pozitívumokkal én nem vitatkozom. Ézért is mondják, hogy „óvatosságot” foglalok el a szatmári béke kérdésében, pedig nem óvatosan, hanem realistán szemlélem a történelmet. Ha a magyarság sorsát azonban nagyobb távlatban nézem, akkor azt a következtetést vonhatom le, hogy ezek a kiegyezések a magyar uralkodó osztály kiváltságainak a fenntartását szolgálták, egy többnemzetiségű országban, ahol a nemzetiségek többsége az alávetettség állapotában élt. Ilyen körülmények között a modern nemzetek kialakulásának folyamatában ezek a kiegyezések Trianonhoz, sőt a II. világháborúhoz vezettek. Úgy vélem, megalapozott tehát a kérdés: a kiegyezések közvetlen hasznát nem tette-e semmissé a magyarság későbbi történelmében bekövetkezett kár?

Hogy látja Professzor úr: milyen kép él Rákócziról és szűkebb témánknál maradvá, Rákóczi bujdosásairól a szélesebb közvéleményben, a nemzeteltudatban?

● A rodostói évek, az ottani élet, az ottani légkör — elsősorban Mikes Kelemen levelei alapján — benne él a köztudatban. Az is lehet, hogy a Szekfű-könyv nyomán a közvélemény

„emlékszik” a „Hotel de Transylvanie ügyre”, arra, hogy Rákóczi emberei Párizsban játékbarlangot állítottak fel. Erről Prévost a Manon Lescaut-ban is említést tesz. Külföldi fejedelmeknek módjuk volt játékaszinók működtetésére s joga volt ehhez az erdélyi fejedelemnek is, hogy embereit eltartsa, miután a francia udvar erre nem adott elég költséget. (A palota ma is látható a Szajna partján.) A száműzött Rákóczi megjelenését követően viták lángoltak fel arról, hogy ez a jámbor, vallásos fejedelem játékbarlangot tartott fenn Párizsban! S a kérdés újra és újra előbukkan, jellemző, hogy még néhány éve is nyilatkoznom kellett e témában. Rákóczi műveit egyébként nagyon kevés olvassák, bizonyos írásai — mint említettem — csak a közelmúltban jelentek meg, tehát az ódiomot nem is hárihatom a közvéleményre. Az új kutatási eredményeket pedig nagyon nehezen lehet átvinni a köztudatba.

És az egyik legfontosabb információs csatorna, az iskola?

● Amit ma a történelem-tankönyvek írnak Rákócziról, azok igazak, helytálló tények, megállapítások. Volt egy időszak, amikor nagyon sematikusabban ábrázolták a fejedelmet és korát, főleg Rákóczi és a nép kapcsolatát állították előtérbe s háttérbe szorult a nemesség maga és általában a bonyolult társadalmi-nemzetiségi helyzet. Ez a történetírás a szatmári békét is egyoldalúan, Károlyi árulásaként fogta fel. Ezekről a primitívizmusoktól megszabadultunk, de azt nem tudom állítani, hogy az iskolai oktatás igazán élő képet adna Rákócziról és persze csak keveset tud szólni magáról a bujdosóról.

Ezzel együtt is, mintha a nemzettudatban — szerencsére — a fejedelem még mindig meglehetősen előkelő helyet foglalna el...

● Igen, ő sokkal jobban járt, mint mások. Kossuthot is kevésbé ismerik, írásait senki nem olvassa. Széchenyt az utóbbi időben már inkább idézik. Pedig a magyar történelem nagy személyiségét meg kell ismerni — nemcsak tetteiben, de írásaikon keresztül is. Sorozatosan kellene kiadni azokat. Összességében: fontos feladat, hogy a történettudomány új eredményeit minél szélesebb körben közkinccsé tegyük, az oktatás, a könyvkiadás, a sajtó, a televízió, a rádió segítségével s e tekintetben lassan, nehezen jutunk előre.

Mennyire s miként ismeri Rákóczit a külföld?

● 1976-ban, a fejedelem születésének 300. évfordulója alkalmából több tudományos ülés-szakra került sor és több kiadvány is megjelent. Azt lehet mondani, hogy a tudós nemzetközi közvélemény tájékozott, az utóbbi húsz, harminc évben elért kutatási eredményekről is, s ma már a korábnál talán kevesebb egyoldalú vélemény hangzik el a különböző országokban. Rákóczi megítélésében azért ma is vannak különbségek, például a felkelés jellegének értékelésében, a külföldi történészek között. Erősen nemesi jellegű felkelés volt, amely főleg a magyarságra alapozott vagy olyan felkelés, amely a nemesi-népi felkelésnek egy különös keveredése, s amelyben részt vettek a különböző nemzetiségek is? Ez utóbbi az igaz, de azt persze senki sem tagadhatja, hogy a vezető erő a felkelésben a nemesség volt, amiből adódtak különböző társadalmi ellentétek. A Rákóczi-szabadságharc az utolsó olyan Habsburg-ellenes megmozdulás volt, amelyben a régi Magyarország minden népe részt vett, a szerbek kivételével. Tehát szlovákok is, románok is, németek is. Hozzá kell tenni, hogy ebben az időben a modern nemzetnek a koncepciója még nem alakult ki és ezek a népek, saját nyelvüket és kulturájukat, vallásukat képviselve, sőt ezekért is harcolva kapcsolódtak be a szabadságharcba. Jellemző, hogy a felvidéki magyar urak szlovákuul is érintkeztek katonáikkal; a felvidéki városok német nyelvű levelezést folytattak egymással; az evangélikus egyházon belül magyar, szlovák és német nyelven folytak a különböző tárgyalások... Vagy mondjam azt, hogy román kismesek, sőt olyan betyárok is, mint a Pinteá Gligor, csatlakoztak a Rákóczi-szabadságharc-hoz és sokan görögkeletiek, akik a vallásukat akarták megvédelmezni a Rómával való unióval szemben, amit a bécsi udvar erőltetett. Tehát a különböző nyelvű népek összefogásának a példája is a Rákóczi-szabadságharc. Ezt később már nem tudja megismételni a Kárpát-medence történelme, mert a modern nemzetek kialakulásával az ellentétek kerültek előtérbe.

Lepedőszél részlete. Erdély, XVII. szd. vége. (Hornyák László rajza)

Legdöntőbb: a cselekvő részvétel

*Hentz Lajos szakkörvezető tanárral
beszélget Töltési Imre*

Nagyon ritkán fordul elő, hogy egy honismereti szakkör már a megalakulását követő első évben kimagasló eredményt érjen el, hiszen közismert, hogy milyen nehéz a különböző érdeklődésű, tapasztalatú emberek közösségbe tömörítése, figyelmük, munkájuk tartós lekötése. Ennél is ritkább azonban az olyan eset, hogy az elért eredményekre egy nagyközségi népfelnevelési bizottság is figyeljen, és érdemesnek tartsa azokat napirendjére tűzve megtárgyalni. Ez történt Mezőberényben 1984 decemberében.

Az eseményekről kérdezem Hentz Lajos nyugdíjas tanárt, a szakkör vezetőjét. Hogyan is történt, mik az előzmények?

● A mezőberényi Petőfi Sándor Művelődési Központ honismereti szakköre — előzetes szervezési munkák után — 1984. január elején kezdte meg működését. Tevékenységét átgondolt és előre kidolgozott munkaterv alapján végezte. Szakköri munkánknak két fő területe volt, mégpedig a helyi történeti és néprajzi hagyományokkal foglalkozó tárgyi és szellemi gyűjtőmunka, valamint a helytörténeti, néprajzi hagyományok iránti érdeklődést felkeltő ismeretterjesztő tevékenység.

Úgy tudom, hogy a nagyközségben valójában nem is egy honismereti szakkör működik.

● Ténylegesen két honismereti szakkörünk van. A művelődési központunk keretében és szervezésében ugyanis nemcsak felnőtt, hanem gyermek honismereti szakkör is működik, amelynek vezetője Nagy Ferenc ált. iskolai igazgató, a HNF községi bizottságának titkára. De részese ennek a munkának, közművelődési tevékenységnek a szlovák dalkör is és nagyon sokan a lakosság köréből.

Hogyan történt a gyűjtés és mik az eredményei?

● Mindkét szakkör sikeresen gyűjtött. A gyermekszakkör felfigyelt arra, hogy az elhunyt Stefanovits Mihály tímárműhelyét felszámolták. Összegyűjtötték tehát a műhely berendezési tárgyait és szerszámainak, elvégezték az állomány megóvásához kapcsolatos munkát, elkészítették az épület és műhely alaprajzát. A felszerelésen kívül egy ruhásszekrény, négyfiókos szublót, asztal, székek, konyhaszekrény (tálas), számos fénykép és egyéb értékes tárgy került a közgyűjtemény tulajdonába. Meg kell említenem Högye Gábor nevét, aki ellenszolgáltatás nélkül bocsátotta rendelkezésünkre ezeket az értékes tárgyakat, amelyek Stefanovits Mihályné gondozása fejében jutottak birtokába.

Tárgygyűjtő munkánk további eredményeként közgyűjteményünk több mint 50 darabbal gyarapodott (jórészt gazdasági és háztartási eszközökkel), és leltárában jelenleg mintegy 930 darab van. Ugyanis — szintén ajándékozás révén — értékes textiliák kerültek a gyűjteménybe. Így Várhegyi Mihályné, Szenteszky Jánosné és Mikó Gáborné értékes szöttesei. Külön kell említenünk azt a nagy értékű — a hagyomány szerint a XVIII. században készült — diszes abroszt, mely dr. Vámos János ajándéka. Bartóki József adta át a gyűjteménynek azt a XIX. századi karszéket, mely feltehetően Orlai Petrics Soma családjának hagyatékából származik. Értékes mezőgazdasági eszközökkel gyarapította a gyűjteményt Barna Mihály, kisebb tárgyakal és ritka ruhafélékkel Balogh Józsefné, Borgula Pál, Plavec Pál, Hoffmann Magdolna és idős Bartóki József is.

Milyen egyéb értékek kerültek elő?

● Tárgygyűjtésünknek másik fontos területe a fényképgyűjtés volt. A kellően adatolt fénykép igen nagy jelentőségű a helytörténeti és néprajzi kutatás szempontjából, mert olyan tényeket örökít meg, amelyeket leírással nem lehet szemléletessé tenni. Gyűjteményünkben mintegy 140 fénykép van, és ebből több mint 100 a szakköri tagok gyűjtése.

Mindezek mellett 63 kézirat (53-at a szakkör gyűjtött) és 34 könyv (14 szakköri gyűjtés) egészíti ki a leltári anyagot. Könyvgyűjteményünknek igen értékes darabja egy 1850-es kiadású Hármaskis Tükör. A gyűjtemény tanácsi tulajdonban van, és a Művelődési Központ gondozza.

Milyen módon hasznosították a szakkör eddigi gyűjtésének eredményét?

● Gyűjtőmunkánknak mintegy összegzéseként az augusztus 20-i községi kiállításon — a Hazafias Népfelnevelési bizottságával együttműködve — bemutatót rendeztünk a már emli-

tett tímárműhely anyagából, szobai berendezési tárgyakkól és szöttekből. A kiállítás rendezéséből a gyermekszakkör is kivette részét: a bemutatott anyag jelentős hányada az ő gyűjtőmunkájuk eredményeként került oda.

A kiállításon Nagy Ferencné — a Művelődési Központ igazgatója — kezdeményezésére új programot hirdettünk meg, amelynek célja a régi berényi életet ábrázoló *tényképek összegyűjtése*. Bizonyos, hogy a fellendülő képgyűjtés ennek a kezdeményezésnek az eredménye.

Gondolom, hogy a még fellelhető szellemi hagyományok sem kerültek el a szakkör li-gyelmét?

● Természetesen nem. A felnőttzakkör a népszokásokkal foglalkozott. Összegyűjtötte a téli ünnepekkel kapcsolatos szokásokat, a népi hiedelmeket, köszöntőket, rigmusokat. Munkájuk eredménye 80 oldalas pályamunka, amely a Békés megyei múzeumok által meghirdetett pályázaton dicséretben, az országos értékelésben pedig ezer forinttal járó III. díjban részesült. A pályamunkában dr. Fazekas Andrásné, Hoffmann Magdolna és Borgula Pál önálló dolgozataikban feldolgozták a német, illetve szlovák népszokásokat és a szlovák lakodalmak rendjét.

Foglalkozott a szakkör *népdalgyűjtéssel* is, és hangfelvételeket készített a helyi magyar, német és szlovák nyelvjárási sajátosságok megőrkítésére. Az összegyűjtött dalanyagból kisebb összeállítás is készült a honismereti munkát végző szakkörök számára.

Már az eddig említett kiállítás, pályamű, tapasztalatcserére szánt dalgyűjtemény is felfogható ismeretterjesztésnek. Ön mégis külön szakköri tevékenységként említette ezt. Miért?

● A szakköri munka egyik leglényesebb területe az *ismeretterjesztés*. Összejöveteleinken rendszeresen hallgatunk tájékoztató előadásokat. Ilyen volt például dr. Bak Mihály nyugalmazott főorvos előadása orvosi működéséről, Kiszely Jánosné népi iparművész és Tóth Sándor, a népművészet ifjú mestere népművészeti témákkal foglalkoztak. Az előadások egy része gyűjtésre kiválasztott témákkal függött össze, más része a népszokások fogalmával, a hiedelmekkel való kapcsolatával. Az előadások révén tudatosabbá vált a gyűjtőmunka.

Az általános tájékozottság növelése céljából két alkalommal „szomszédoltunk”, előbb Békéscsabán, majd a Sárrét vidékén: Szeghalom—Véztő—Békés útvonalon. A kirándulások tanulmányi jellegűek voltak (múzeumokat is látogattunk), és nagymértékben hozzájárultak a közösségi szellem erősítéséhez is. Autóbuszt díjtalanul bocsátott rendelkezésünkre a nagyközségi tanács. A kirándulások és más programok szervezésében Braun Márton és Cselovszki Jánosné tevékenykedett igen eredményesen.

A művelődési házak közötti tapasztalatcsere céljára összeállítottunk egy 36 képből álló *diarozatot* a mezőberényi himzésekről. Ez, a képekhez mellékelt magyarázó szöveg segítségével, 50 perces előadás megtartására is alkalmas.

Milyen szervezeti keretben, milyen módszerekkel és társadalmi támogatással érték el ezeket a példás eredményeket?

● A szakkörnek jelenleg ugyan csak 18 tagja van, de foglalkozásaink elindításakor célul tűztük ki, hogy a honismereti munka népszerűsítése, az ismeretek minél szélesebb körben való terjesztése érdekében foglalkozásainkat nyitottá tesszük. Összejöveteleinken ne csak a szakkör tagjai jelenjenek meg, hanem a kívülállók is bekapcsolódjanak a szakkör életébe. Úgy vélem, hogy törekvéseink megvalósultak, mert összajöveteleinken, kirándulásainkon — a 12 nyílt rendezvényen — összesen 381 volt a résztvevők száma.

A szakkör tevékenységének kibontakozásában egyéb tényezők is szerepet játszottak. Hogy csak néhányat említsük: a művelődési központ vezetőségétől és a nagyközségi tanácstól minden segítséget megkaptunk; sokat tanultunk a felkért előadóktól; dr. Valentinyi Károly adminisztrációs munkánkat segítette; a szlovák dalkör tagjai nemcsak megjelenésükkel támogatták foglalkozásainkat, hanem részt vállaltak az augusztusi kiállítás megrendezésében is. A szervezésben részt vett a Vöröskereszt I. kerületi alapszervezete is. Folytathatnám azokat, akik kívülállóként vettek részt a szakköri tevékenységben vagy önkéntes adományaikkal gyarapították a gyűjteményünket.

Ha most végigtékinti az elmúlt év munkásságát, szorgoskodását, mit tart legfontosabb tényezőnek az eredmények elérésében?

● Eredményeink minden bizonnyal annak a derék helytállásnak és cselekvő részvételnek köszönhetőek, amit egész éven át volt alkalmam tapasztalni a honismereti kör tagjai részéről.

Köszönöm a sok tanulságot tartalmazó beszélgetést, és további sikereket kívánok.